

פעולות להצלת יהודים בבלגיה ובצרפת לוסיין שטיינברג

א. בלגיה

המונח הצלה הוא מושג רחב מאוד, מסובך ונתון לפירושים רבים. למעשה, עצם הבהרת משמעות המונח הוא מתפקידי בכינוס זה. אני מבין את המונח כמכלול הפעולות אשר נעשו או נוסו על-ידי אישים, קבוצים או חוגים, שמטרתם היתה להבטיח את קיומם הפיזי של היהודים. אני מציין "של יהודים" ולא של כל היהודים, כי עד כמה שידוע לי לא היתה קיימת פעולה אחת קונקרטית – בכל אופן לא בצרפת או בבלגיה – אשר הציבה לה כמשימה להציל את כל היהודים.* פשוט, לא היתה קיימת אפשרות מעשית כזאת.

אך אם הפעולות הכרוכות בעזרה בצורה כלשהי הן בצרפת והן בבלגיה היו בחלקן ליגאליות ובחלקן חשאיות, הרי הפעולות שנועדו להציל אנשים היו תמיד בלתי ליגאליות, על כל פנים כאלה הן היו מנקודת ראותו של הכובש הגרמני. עם זאת, היה קיים הבדל בתנאים ובנסיבות בהם התנהלו פעולות ההצלה בצרפת מצד אחד ובבלגיה מאידך גיסא. כידוע, היתה צרפת מחולקת לכמה אזורים בעלי סטאטוס שונה. חלק אחד, הקרוי חופשי, היה אמנם חופשי מצבא כיבוש עד 1942, ואילו האיזור השני, שאף הוא היה מחולק לאזורי-משנה, נתון היה תחת פיקוח ובשלטון כיבוש חמור יותר.

אני סבור כי לא נוכל להשתמש בהכללות, ודאי לא בנוסח פוסק, בבואנו להעריך את התגובות של היהודים וההתמודדות עם האתגרים שהוצבו לפניהם. אפילו ממד ההצלחה איננו קריטריון מספיק ואינו משמש קנה-מידה המלמד על נכונותה של התגובה או הפעולה, כשם שהכשולן לא מעיד תמיד על כך שהיתה טעות בהערכת מצב ובפעולה. אני סבור שאין כאן מקום לשביעות רצון עצמית או להסתגפות.

מבחינה מעשית נוצר בבלגיה ועד להגנת היהודים – Comité de Défence des Juifs. מן הראוי לציין שלמושג צרפתי זה ישנן שתי משמעויות, היינו זהו ועד להגנת יהודים מחד וגם בבחינת ועד יהודי להגנה. במלים אחרות: אפשר להבין זאת כך שצריך היה לתת ליהודים להגן על עצמם וכן להגן על היהודים. במציאות מסתבר כי הוועד אמנם ניסה למלא את שני התפקידים. באותו ועד היו מרוכזים רוב רובם של הכוחות והחוגים היהודים המאורגנים, פרט ל"בונד". הוועד הזה הוכר כגוף מייצג על-ידי תנועת ההתנגדות (הרזיסטאנס) הבלגית, וכן

* מכלל זה צריך להוציא את דניה, שם נעשתה פעולה, שאף הצליחה במידה מירבית, על מנת להציל את כלל יהודי ארץ זאת.

על-ידי הממשלה הבלגית הלגיטימית ששהתה בגולה בלונדון. כן הוכר הוועד הזה על-ידי הארגונים היהודיים הגדולים שבעולם החופשי. אם כי בראש הוועד הזה עמדו על פי רוב יהודים, הרי העבודה לא נעשתה על-ידי יהודים בלבד. האלמנט הלא-יהודי היה קיים בצמרת ועוד יותר מזה בשורה שנרתמה לפעולה.

ועד מעין זה לא היה קיים בצרפת ועל כך אתעכב בהמשך הדברים. אשר לבלגיה יש להצביע על שתי תופעות חשובות אשר השפיעו אל המצב שם: א. יותר מ-90% מבין היהודים שהיו בבלגיה ב-1940 לא היו אזרחים בלגיים; ב. עם הפלישה הגרמנית רוב רובו של החוג המייצג של יהודי בלגיה, שבתוכו כמובן אחוז האזרחים הבלגיים היה גדול יותר מאשר בשכבות האחרות, הצליח להמלט ולעבור ללונדון. אמנם נכון הוא, שיהודים אלה נטלו חלק אקטיבי במאבק נגד הנאצים ומלאו תפקיד ניכר בתנועת ההתנגדות בצבא, כאנשי מודיעין או בתפקידים מיוחדים אחרים, אך בבלגיה עצמה היה מורגש מחסור בחוג פעילים יהודים זה. כאמור, הזכות הגדולה של יהודי בלגיה בתקופת הכיבוש היה בהקמת הוועד להצלת היהודים, אשר בתוכו התלכדו יחד קומוניסטים, ציונים מכל הגוונים, יהודים בלגים ולא בלגים, והעיקר – הרבה מאוד בלגים לא-יהודים.

קו חשוב באופיו של הוועד ה-ס.ד.ג' – ואולי אפשר למצוא הסבר ליעילותו של ועד זה – שלאישים והקבוצות שהצטרפו אליו ניתן לשמור על זהותם וייחודם, זאת אומרת שהקומוניסטים נשארו קומוניסטים, והציוני כללי שמר על דמותו כציוני כללי, ואיש פועלי ציון שמאל נשאר איש פועלי ציון שמאל וכו'.

עסקתי כבר בספרי בהרחבה בתולדות ה-ס.ד.ג'. אציין רק את הנקודות הבולטות בקורותיו של הארגון. הוא הוקם ע"י אחת התנועות המרכזיות של הרזיסטאנס הבלגי ה-Front de l'Indépendance (F.I.) (החזית העצמאית) ואחד ממייסדיו היה המהנדס גרט הרץ יושפה. הוא גם אשר הצליח בזמנו לשכנע את הנהלת ה-F.I. להקים ועד להגנת היהודים. ואילו פעיל כמו אבוש ורבר (Werber), שהיה בזמנו איש פועלי ציון שמאל, השתדל לשכנע את חבריו הקומוניסטים הבלגים, שעמדו אז פחות או יותר בראש ה-F.I., בהכרח להקים ועד כזה. לכן, בין שמונה מייסדי ה-ס.ד.ג'. בקיץ 1942 ישנם אמנם שבעה יהודים, אבל היה גם בלגי אחד לא יהודי, קתולי שמאלי, שלאחר מכן נספה באחד המחנות. העובדה שמלכתחילה ה-ס.ד.ג'. היווה חלק מה-F.I. גרמה לכך שבשביל כל חלקי הרזיסטאנס הבלגי, בין שנמנו על ה-F.I. בין שהיו מרכיב של תנועה אחרת, נחשבה פעולה למען הצלת יהודים, השרויים בסכנה, בחזקת מעשה התנגדות והיווה חלק אינטגרלי של פעילות הרזיסטאנס. דבר זה השתקף לאחר המלחמה גם בחוק הבלגי, אשר מכיר בעבודה חשאית להצלת יהודים כבאקט של הרזיסטאנס.

בתחום הפעולה המעשית יצר ה-ס.ד.ג'. מכשירי ביצוע דרושים ומדורים שהופקדו על המגזרים הנפרדים, כגון עזרה למבוגרים, עזרה לילדים, עתונות, תעמולה, פינאנסים, ניירות

מזוייפים. מובן מאליו שהמדורים השונים קיימו שיתוף פעולה הדוק, ואחדים ממדורים אלה, כמו המדור לניירות המזוייפים, הגיע תוך זמן קצר לתפוקה ויעול שאפשרו לא בלבד לספק את כל הצרכים המקומיים, אלא אף לעסוק בייצוא של תעודות; היינו מדור זה לא הצטמצם רק בהצטיידות של יהודים בתעודות, כי אם הפך לספק של תעודות כאלה לתנועת הרזיסטאנס בכלל ואף לאנשים פרטיים. ייצור במישור אחרון זה נעשה תמורת כסף שנכנס לקופת ה.ס.ד.ג'. וסייע למימון תקציב חלקי של הוועד. מצב זה היה קיים באיזור שרלרואה (Charleroi) ולא בבלגיה כולה.

ה.ס.ד.ג'. השתתף לפחות פעם אחת באופן עצמאי בפעולה עם נשק ביד. הכוונה להתקפה על השיירה ברכבת הקומרוי מס' 20, בלילה בין ה-19 וה-20 באפריל 1943. הודות להתקפה זאת נמלטו יהודים רבים מהשיירה שכוונה למזרח וניצלו. לפי הבדיקה שערכתי מדובר ביותר מ-200 איש אשר ניצלו בדרך זאת.

כן הצליח ה.ס.ד.ג'. לשתק במידה ניכרת את פעולתו של ה-א.ג'.ב. (A.J.B.), מעין מסגרת של יודנראט בבלגיה, אשר לא היה שונה בהרבה מהיודנראט ההולנדי. היודנראט הבלגי הפיץ בין היהודים כרוז בשם השלטונות, אשר תבע מהנמנעים להתייב בקסרקטין דוסן במאלין בשביל ה"ארבייטסאינזאץ" במזרח. לצו נתלוו כמובן איומים בעונשים מצד המשטרה, ואזהרות שכל הקהילה תפגע אם יהודי מסויים לא יענה לצו. כתוצאה מכך אלפים אחדים של יהודים נענו והתייבבו לקריאה זאת.

בראש ה"ארבייטסאינזאץ" של היודנראט הבלגי עמד יהודי ממוצא גרמני בשם הולצינגר. איש זה הכין אמנם את רשימת המגורשים, והכינה באופן קפדני, אולם מאידך גיסא השתדל להציל יהודים בודדים, בעלי סגולות מיוחדות, מגזירת הגירוש. הגסטאפו לא פעם נענה לפניותיו של הולצינגר ושחרר אנשים שהומלצו על-ידו.

פעמיים בוצעו התקפות נגד היודנראט. פעולות אלו נעשו לא על-ידי ה.ס.ד.ג'. אלא הקבוצה המכונה (Armée Belge des Partisans). הם התקיפו את היודנראט בשני שלבים. פעם ראשונה התקיפו בנין בבריסל, בו נשמרה הכרטסת של האוכלוסיה היהודית בבלגיה, והכרטסת הוצתה. כאשר הדבר הזה לא הספיק, הוציאו אנשי ה-Armée את הולצינגר להורג. את פסק הדין ביצע צעיר יהודי. עצם ההוצאה להורג היתה מלווה בלבטים קשים של האיש עליו הוטל התפקיד. אני מציין את הדבר, כי עד היום הזה מתנהל ויכוח בחוגי המחתרת בבלגיה אם צריך היה להוציא להורג את הולצינגר, או לא היה הכרח כזה. ברור על כל פנים שאחרי שסולק הולצינגר, הגסטאפו לא ביקש יותר מהיודנראט הבלגי רשימות של יהודים, אלא נטל על עצמו את מלאכת העצירה. מובן הוא כי הגסטאפו הצליח ללכוד אנשים רבים אך מספר הקרבנות היה מועט יותר מאשר בהולנד.

ה.ס.ד.ג'. הצליח להציל מספר רב של ילדים – לפי הערכה בין 3,000 ל-4,000. כמו כן הצליח ה.ס.ד.ג'. לעזור ליותר מ-10 אלפים יהודים מבוגרים. במרבית המקרים היוזמה לעזור

באה מצד חברים יהודים של ה.ס.ד.ג'. כך היה המצב בבריסל, באנטוורפן, בלייג' ובשרלרוואה. אולם במקרים אחרים היו אלה לא-יהודים שיזמו פעולות הצלה. כוונתי בעיקר לשני כמרים – האב אנדריי (Joseph André) בנמור, אשר נפטר לפני זמן קצר והאב הנרי רינדר (Henri Reyndeers), שקראו לו בשם ברונו לובין (Louvain). שני אלה התחילו לפעול ביוזמתם נוכח המצוקה של יהודים, שזעזעה אותם. לפחות בנוגע לאב ברונו אפשר להניח שלפני המלחמה היה אנטישמי - כך בכל אופן הכריז באחת מהצהרותיו. אולם כאשר ראה את הטלאי הצהוב חלה בו מהפכה מחשבתית ונרתם מתוך יוזמה עצמית לפעולה. ה.ס.ד.ג'. יצר תוך זמן קצר מגע עם שני אנשים אלה, וכך הובטחה קואורדינאציה בין הגורמים השונים וניצול מירבי של האפשרויות. ברונו הצליח לגייס עזרה מטעם מוסד בנקאי בלגי חשוב. מוסדות סוציאליים ותרבותיים בלגיים חשובים נטלו חלק בפעולה. בין מוסדות אלה היו בתי-ספר ופנימיית מזרמים שונים (דתיים וחילוניים), בתי-חולים, בתי-הבראה, מנזרים למיניהם ומוסדות אחרים, כמו למשל בית-ספר לעוורים, אשר בו הסתתר מספר לא קטן של צעירים יהודים שלא היו עוורים כלל וכלל.

ברי הוא כי מגוון זה של פעולות לא היה בר-ביצוע ללא היענותם של בלגים לא יהודים רבים, ונכונותם להסתכן למען העניין. מן הראוי להזכיר בקונטקסט זה את שמה של איבון נבז'ן (Yvonne Nevejan), שהיתה מנהלת ה-Oeuvre Nationale de l'Enfance (הוועד הלאומי למען הילד).

כדאי להוסיף ולהבליט את העובדה שבבלגיה היו לא מעט חברות פרטיות וגם מוסדות ממשלתיים או חצי-ממשלתיים, אשר המשיכו לשלם בזמן המלחמה משכורת לאותם הפקידים ועובדים יהודים שהסתתרו וירדו למחתרת, ודבר זה סייע אף הוא להצלתם של אנשים אלה. המעשה האחרון של הצלה אירע ביום האחרון לשהותם של הגרמנים בבלגיה. במועד השחרור היו עדיין כמה מאות יהודים במחנה מאלין. הגרמנים נסוגו והשאירו את היהודים במקום. לפי השמועה סיפקו גורמים שונים סכום כסף ניכר ששימש ככופר נפש בעד העצורים האלה.

בכדי לסיים פרק זה נציין כי למאות בלגים הוענק לאחר השחרור מעמד של לוחם על עזרתם ליהודים. מספרם של אלה שסרבו לבקש סטטוס זה הוא גדול.

אין לעבור בשתיקה על נקודה אופינית ומשותפת למצב היהודים הן בצרפת והן בבלגיה: רוב היהודים שניצלו לא הזדקקו לארגוני הצלה יהודים או לא-יהודיים, או שפנו אליהם לעיתים רחוקות. ודאי הוא הדבר כי ארגונים אלה לא יכלו לעזור להצלת כל האוכלוסיה היהודית. רוב היהודים שנשארו בחיים ניצלו הודות ליוזמתם האישית ועבודתם. הם עבדו והתפרנסו לרוב באופן בלתי חוקי. לעומת זאת במישור האינדיבידואלי, הם זכו לעזרת האוכלוסיה הן בצרפת והן בבלגיה. עניין זה אינו שייך לנושא שלנו אך חשוב לציין אותו.

ה.ד.ג'. כפי שצויין עסק בהצלת 3,000-4,000 ילדים. הוא בא לעזרתם של למעלה מ-10,000 מבוגרים, אך מספר הניצולים היהודיים בבליגיה היה פי שניים.

ב. צרפת

כאמור, שונה מאשר בבליגיה היה המצב בצרפת, בה לא היה קיים לפני המלחמה מוסד כלשהו שאיחד את כולם או רובם מבין 350,000 יהודים שהיו בצרפת. לא כאן המקום לעסוק בסיבות למציאות זאת, אך עובדה היא כי בצרפת לא היתה מצויה כרטסת מרכזית כללית של יהודים ודבר זה היה לטובתם של היהודים.

אחד הצעדים הראשונים של השלטון הגרמני בצרפת היה הנסיון להקים מעין "צוואנגסגעמיינדע", מעין יודנראט בדומה לגרמניה ופולין. הדבר הצליח רק למחצה. אכן, אם אין זה אפשרי לעמוד על כך מדוע לא היתה קיימת קהילה מאורגנת בצרפת, הרי מן הראוי להבהיר מה היו התוצאות של עובדה זאת בזמן הכיבוש. אחת התוצאות החשובות היא, כאמור, היעדר כרטסת כללית, ששמשה בידי הנאצים כמכשיר מסגיר יהודים. עובדה נוספת בעלת ערך היא בכך שהרפובליקה השלישית היתה מדינה חילונית, וכתוצאה מכך לא היה קיים במסמכים הרשמיים רישום ההשתייכות הדתית. למעשה לאופי החילוני של הרפובליקה היו גם השלכות אחרות. בבית הספר הכללי לא צוין הבדל כלשהו הנובע מהדת. אירע איפוא שמורים רבים הזדעזעו עמוק מהאנטישמיות הנאצית ומתופעת הטלאי הצהוב. לכן רבים ממורים אלה עסקו בהסתרת ילדים. זוהי כבר קבוצה חשובה מאוד, שהיתה לה מוטיבציה ונטיה לקחת חלק במלאכת ההצלה. היו מאות נשים וגברים כאלה בפריס עצמה, בערים אחרות ובכפרים שהיוו רשת של מצילים פעילים.

נשוב עתה ונבחן את הרכב הציבור של יהודי צרפת. כפי שכבר ציינתי לא היה קיים שום מוסד או ארגון מכליל של יהודי צרפת. היהודים הצרפתים הוותיקים והמושרשים היוו חטיבה בפני עצמה, שלא היתה מאורגנת במסגרת נפרדת יהודית כלשהי. המהגרים היהודים, בייחוד אלה שבאו מאירופה המזרחית והמרכזית, הקימו אגודות משלהם, לנדסמנשפטים למיניהם, אשר היו מחוברים בשני ארגוני-גג. אחד מהם היה "פדרסיון דה סוסייטי ז'ואיף דה פראנס" (Fédération des Sociétés Juives de France), שהיה בעל אופי לאומי-ציוני. יותר נכון היו בתוכו ציונים, אך הרוב לא היה ציוני דווקא. ואילו בארגון השני היה מספר ניכר של פעילים קומוניסטים. הבעיה הראשונה שהעסיקה בקיץ 1940 את מרבית היהודים, הן אלה שבאיזור הכיבוש והן אלה שישבו בתחום הבלתי כבוש, היתה הדאגה למזון והסכנה הנשקפת למוות מרעב בפריס, ולמעשה באיזור הכיבוש כולו, נשארה אישיות אחת מאנשי הפדרציה שלא הסתלקה – דוד רפפורט. איש זה לא חדל מפעולתו. הוא הקים מרפאה

לנזקקים והקים בית תמחוי זול. זה היה מעט מאוד, אבל בשביל עשרות אלפי יהודים שחיו אז בפריס זה היה בכל זאת דבר בעל משקל. פעולה זאת נשאה אופי רשמי, כלומר המרפאה והמטבח היו קיימים באורח רשמי, ואפילו קבלו הקצבות מסוימות של מזון. מובן, שמזון זה לא הספיק וצריך היה להשלימו בקניות בשוק השחור. הקומוניסטים הקימו ארגון בשם "סולידרטי" (Solidarité) אשר מטרתו בתחילה היה לסייע למשפחות של שבויי מלחמה, אולם זמן קצר לאחר ייסודו הוא עבר לפסים של פעולה פוליטית. במרוצת הזמן החוג שבראשו עמד איש הפדרציה, דוד רפפורט, והמוכר יותר בכינוי Rue Amelot (לפי שם הרחוב שבו הוא שכן), הרחיב את פעולתו גם לכיוונים אחרים בנוסף לסעד במזון ועזרה רפואית, ועסק באספקת ניירות מזויפים ליהודים רבים. עם זאת, מסתבר כי יעילותם של אותם הניירות לא היתה תמיד מובטחת. גם אם קיבל יהודי לידי תעודה שהעידה שהוא נושא שם בעל צליל צרפתי מובהק, נולד במחוז צרפתי והוא בן דת קתולית והוריו קתולים, אך תפסו אותו בדברו יידיש, הרי התעודה לא יכלה להועיל. וארעו מקרים כאלה. על כל פנים המרפאה שייסד החוג נתקיימה, ונתקיימה עד הסוף. אפילו פרטיזנים פצועים, שלא היתה להם דרך אחרת, קיבלו עזרה באותה מרפאה.

רפפורט עצמו לא חשב לעזוב את מקומו למרות שידע, כי הוא שרוי בסכנה תמידית. הוא היה אדם בגיל מבוגר, נאסר ונשלח לאושוויץ. במחנה ניסו חבריו, אסירים צרפתים, להציל את חייו, אך לשוא. נראה לי כי אחת הסיבות לכך שלא החזיק מעמד במחנה אושוויץ נובעת מכך, שבעודו אסיר בצרפת השתתף במשך חודש ימים בשביתת רעב באחד מבתי-הכלא והדבר הטיש מאוד את גופו.

דרכם והשקפתם של הקומוניסטים היו אחרות. הם סברו שהיהודים בצרפת – אלה שבתחום הכיבוש ואלה שבאיזור החופשי לכאורה – צריכים להתפזר, היינו עליהם להבלע ככל האפשר בהמון הצרפתי השובב. גרסה זאת שהיהודים לא צריכים להתבלט בקרב האוכלוסיה הכללית, בנתה על כך, שקיימת נכונות של הצרפתים לעזור ליהודים המסתירים את זהותם. מבחינה זאת היתה אמונתם חזקה יותר מאשר של קבוצות יהודיות אחרות בצרפת. עמדה זאת חייבה על כל פנים ויתור על פעילות המוסדות היהודיים הקיימים; פירושו של דבר: היא אמרה סגירת כל המוסדות והמעונות הרשמיים הפתוחים בפני הקהל.

לפי דעתי, מניע חשוב שבגללו אימצו הקומוניסטים עמדה זאת נעוץ בכך שהקומוניסטים בלאו הכי פעלו במחתרת. מכל מקום השקפה זאת לא נתקבלה בשום שלב על-ידי המרכיבים האחרים של המחתרת היהודית. מבחינה אנושית-פסיכולוגית זוהי תופעה מובנת שאנשי הקבוצה הנרדפת מנסים להתלכד ולהתקיים בצוותא, בייחוד שהחוץ מסמל סכנה ואי-בטחון. בשביל יהודים רבים עצם העובדה שיכלו לשוחח ביניהם ביידיש ולשהות בינם ובין עצמם תרמה הרבה לשמירה על המורל. על אף הסכנה, היהודים היו ממשיכים להתגודד ולדבר יידיש ברחוב. הם התמידו בכך למרות האסונות הרבים להם גרמה התנהגות זאת.

הארגונים הקומוניסטים באיזור הצפוני, בתחום הכיבוש, הצליחו להסתיר כ-1,200 ילדים אצל משפחות לא-יהודיות. באיזור הבלתי-כבוש, הצליחו הקומוניסטים לייסד בתקופה הראשונה "תנועה לאומית נגד הגזענות" (MNCR) Le Mouvement National contre le Racisme. הצטרפו לחוג זה צרפתים שלא היו קומוניסטים כלל, כמו פרופסור רובר דבריי (Robert Debré), אביו של השר הצרפתי בעתיד, והסופרת בעלת שם קולט (Colette). תנועה אחרת שהוקמה "Les Amitiés Chrétiennes" פעלה בעיקר באיזור ליון. בראשה עמדו שני אנשים: אוליביה דה פיירבור (Olivier de Pierrebours) וכן מחבר רומנים בלשים ידוע בצרפת דומיניק פונשארדייה (Dominique Ponchardier), המוכר יותר, על כל פנים בצרפת, בכינוי "Le Gorille" ("הגורילה"). מטרתו העיקרית של חוג זה היתה להבטיח מקום מחבוא לילדים יהודים. בארגון זה, בתקופה מאוחרת יותר, היו ר.פ. שאייה (R.P. Chaillet) והאב גלסברג (Glasberg), כומר שמוצאו היהודי ידוע לכל.

מן הראוי להזכיר בנקודה זאת את העמדה בה נקטה הכנסיה הקתולית בצרפת. על הקרדינל ז'רלייה (Gerlier) אפשר לומר שגילה יחס של אדישות. הוא אמר אמנם שהדברים שקורים ליהודים הם רעים, אולם מצד שני, מתוך שיקולים פוליטיים, הוא רצה להמנע מלגרור קשיים לממשלת וישי. לא נוכל לדבר בהכללות על מעמדה ודרכה של הכנסיה הקתולית בתקופת וישי, אך ניתן לציין שלפחות בהתחלה היא תמכה בממשלה. יש מקום להזכיר באיזה נסיבות מונסניור סאלייז' (Mgr. Saliège), הארכיבישוף של טולוז כתב את האגרת הפאסטוראלית, אותה צריכים דורות של יהודים לזכור בהוקרה, כי אגרת זאת לא רק הצילה את כבוד הכנסיה כפי שטוענים רבים, על-פי-רוב קתולים, אבל היא הצילה גם את חייהם של יהודים רבים מאוד. המענין בדבר הוא שהרעיון לפנות לארכיבישוף צץ במוחו של עורך-דין יהודי, קומוניסט צעיר, בשם שארל לדרמן. האיש עבד אז באיזור ליון ב"אזע", מקום אליו נשלח מטעם מפלגתו, אבל אנשי "אזע" ידעו עם מי יש להם ענין.

לדרמן, כרבים אחרים, היה מודע לצורך הדחוף להזעיק את דעת הקהל. באותה תקופה כמובן, לא היתה קיימת עתונות חופשית והעתונות המחתרתית הגיעה רק לקוראים מעטים. נוסף לכך, בגלל הקשיים החומריים, מלאכת הכנת עתון נמשכה זמן רב למדי. לדעתו של לדרמן, הכנסיה הקתולית היתה הכוח היחיד אשר יכול זמן רב למדי בתקופה זו להביע את דעותיו באופן פחות או יותר חופשי. אכן, במדינה קתולית כצרפת, היתה חשיבות לעמדת הכנסיה.

לדרמן פנה לאב שאייה, אחד מסגניו של קרדינל ז'רלייה. שאייה לא עודד אותו להפגש עם ז'רלייה, אך הפנה אותו לאב דה לובק (R.P. de Lubac). שניהם קבעו להפגש שנית בעוד ימים אחדים. בעת פגישתם האחרונה, דה לובק הציע לדרמן לנסוע לטולוז ולהפגש עם הארכיבישוף סאלייז', והבטיח לו שהוא יתקבל ללא דיחוי. הארכיבישוף, שסבל אז ממחלה

קשה, הקשיב ברצון לדברי לדרמן, אשר גולל לפניו את הפרשה הטרגית של המעצרים, החטיפות וההעברות למחנות ריכוז.

הארכיבישוף הקשיב לדברי לדרמן במשך יום שלם וכאשר תמו דבריו, שאל אותו רק שאלה אחת: האם הוא בטוח באמת במקורות שלו. לאחר שקיבל את התשובה החיובית של לדרמן, אמר כי יעשה דבר מה מצדו. ואמנם, ביום א' הקרוב הקריא את האגרת הפאסטורלית שלו. מן הדין לציין שלא לדרמן, ולא חבריו מזרמים אחרים שידעו על פניתו, לא האמינו כי עשויות להיות לדבר תוצאות משמעותיות כל כך.

לא אזכיר את המוסדות הקתוליים השונים שנטלו חלק בהצלה. אומר רק כי כאלה היו רבים. אציין רק מוסד, או רשת פרוטסטנטית, ששמה Dutch-Paris, והשם אומר כבר משהו על הרכבה. בראשה עמד איש בשם ז'אן ויידנר, תעשיין הולנדי, אדוונטיסט, שחי באותו זמן בצרפת, ובמשך הזמן עבר לפעילות ענפה הרבה יותר שכללה לא רק הצלת יהודים, אלא גם ריגול ונתיבות קשר שהוליכו מהולנד דרך בלגיה עד ספרד ושווייץ. אחד מעוזריו העיקריים של אותו איש היה יהודי בשם בנו נייקרק, שהיה גם אחד ממיסדי ה.ס.ד.ג'. בבלגיה, ונאסר כמו מרבית חברי ה"דאך-פריס" בשנת 1944.

רשת זו אפשרה גם את הברחתם של מספר רב של אישים הולנדים וגם חיילי צבא בנות הברית. מן הראוי לציין, כי שלטונות צבא בנות הברית מסרו לרשת מענקים כספיים שחושבו בהתאם למספר החיילים שהועברו על-ידה לספרד. הודות לכספים אלה ניתן היה להושיט עזרה ליהודים נזקקים, כי הכספים שנתקבלו מהשלטונות ההולנדים הגולים בלונדון באמצעות ד"ר ויסר הופט (Dr. Visser t'Hooff), ששהה אז בשווייץ, לא הספיקו.

על תנועות הנוער הציוניות אשר היו מרוכזות ב"ארגון יהודי למאבק" – Organisation Juive de Combat, דובר כבר, ואני אתיחס בקיצור לפעילותן. מן הדין לציין שפעולות אלה נסתייעו ע"י העזרה במימון שבאה משווייץ, ממקורות הג'וינט והסוכנות היהודית. מרק ירבולום ופנר היו פעילים בהגשת סיוע זה.

ידוע גם תפקידו החשוב של "אוזע", שהוזכר לעיל, בנוגע לנוער ולילדים. ארגון זה הקים בזמנו מעונות ילדים אשר הוסוו לרוב כלא-יהודיים. הסוואה זאת היתה יעילה רק במידה והאוכלוסיה המקומית – כולל ראש העיר והמשטרה – הסכימו להעלים עין וכן היה הדבר.

למרות זאת, ארעו כמה מפלות. המפורסמת והידועה שביניהן היא הטרגדיה באיזיו (Izieux) (Ain) שעלתה בחייהם של כחמישים ילדים ומדריכים. נשאלת השאלה מדוע מעונות אלה נשארו ומדוע לא פוזרו הילדים בזמן. חובה היא להודות כי אין לכך תשובה משכנעת. ג'ורג' גרל, כפי שצוטט ע"י אני לטור, מיחס זאת לרוטינה הפסיכולוגית.

אפנה עוד לפעולה, יותר נכון לנסיון של פעולה בקנה מידה גדול יותר, בשטח הכיבוש האיטלקי, שמזכירה את "תכנית אירופה" בהיקף קטן, ואף היא כמו התכנית של הרב וייסמנדל, לא הביא לתוצאות.

יהודי איטלקי בשם אנג'לו דונאטי (Angelo Donati) עיבד תכנית להעביר לאיטליה חמישים אלף יהודים, אשר התרכזו בצרפת הדרומית, בסביבות ניצה. היהודים הקומוניסטים התנגדו לתכנית לא רק מפני שאיטליה היתה ארץ אויב וכובש כגרמניה, אלא מפני שמתוך השקפתם הרעיונית-פוליטית לא נתנו אמון בפשיסטים. ללא ספק, בתקופה זו, טושטשה האמונה הפשיסטית של רוב החיילים והפקידים האיטלקים בצרפת. רצוי לציין כי איש כ- le questeur Lo Spinoso, נציג איטלקי לעניני יהודים בצרפת, אשר עזר ליהודים בכל האמצעים שלרשותו, היה שוטר פשיסטי בדרג גבוה, שזכה להצלחה רבה בפעילותו הפשיסטית בעבר. הקומוניסטים האמינו גם כי לאחר שנלחמו כה הרבה לפיזור היהודים, ריכוזם בפינה הדרום-מזרחית של צרפת כרוכה בסכנות רבות. הם היו משוכנעים בהחלט כי הגרמנים יגיבו, אך הם לא ציפו שהדבר יקרה בנסיבות הידועות – למחרת הצהרת שביתת הנשק האיטלקית.

התוצאה היתה שהגרמנים הופיעו, והיו אמנם אוסרים את כולם ועורכים טבח, אילולא עלה ברגע האחרון בידי הארגונים היהודיים לפזר את מרבית היהודים שהיו מרוכזים במקום. עובדה היא כי באיזור אחד, במרוכז, היו מצויים כחמישים אלף יהודים. נכון הוא, כי סמכו על עזרת הצבא האיטלקי, אבל ביום שבו הכריזה איטליה על שביתת נשק, התפורר מיד הגייס האיטלקי הרביעי. לא בלבד שלא היה בכוחם להגן על היהודים, אלא שהם לא הגנו גם על עצמם, והלכו לשבי הגרמני.

לסיכום דברי, נתונים מספריים אחדים. כשמונים וחמישה אלף יהודים מבין 350 אלף יהודי צרפת גורשו למזרח. חלק מסוים עבר לספרד. ספר ספרדי שראה אור לא מזמן מסתמך על נתונים רשמיים, ונוקב במספר של חמישים אלף פליטים יהודים בספרד. לפי דעתי מספר זה הוא מופרז בהרבה. על כל פנים מדובר במספר ניכר באופן יחסי.

בדעתי להדגיש, כי מרבית היהודים שניצלו בצרפת, אינם חייבים הצלתם לגופים יהודים. הגופים היהודים השונים שפעלו במסירות, הצליחו להציל ציבור שלא עלה על כמה רבבות, ואילו האחרים ניצלו בעיקר הודות לעזרה של הציבור הצרפתי. רבים המקרים שקבוצות יהודים ישבו בכפרים. כל אחד מיהודים אלה היה סבור, כי איש בסביבתו לא ידע על זהותו האמיתית, אך לאחר המלחמה נתברר שכולם ידעו כי אלה היו יהודים.

ביבליוגרפיה

מקורות שלא ראו אור בדפוס:

Dépôt Central d'Archives de la Justice Militaire, Meaux, Procès Karl-Albrecht - Oberg\Helmut Knochen, Rolf Mühler et consorts, `Gestapo de la Rue de la Pompe`.

- Tribunal Permanent des Forces Armées, Bordeaux, Procès Hans -
Luther\Friedrich-Wilhelm Dohse et consorts, Bilfinger et consorts Centre de
Documentation Juive Contemporaine, Paris.
Amicale du Comité de Défense des Juifs, Bruxelles.-
חטיבות ארכיוניות פרטיות שונות בצרפת, בלגיה, הולנד וספרד.
ראיונות שונים בגרמניה, בלגיה, צרפת וישראל
מקורות שפורסמו:
- H. Amouroux, La vie des Français sous l'occupation, Paris 1961.-
J. Billig, Le Commissariat Général aux question juives, Paris, 1955-1960 (3 -
volumes).
R. Debré, L'honneur de vivre, Paris, 1974 -
(ראה בעיקר עמ' 228-250).
J. Delperrié de Bayac, Histoire de la Milice, Paris, 1969.-
D. Diamant, Les Juifs dans la Résistance Française, Paris, 1971.-
(ראה פרשת Donati Ph. Erlanger, La France sans étoile, Paris, 1974-
J. Gérard-Libois et J. Gotovitch, L'An 40, La Belgique occupée, Bruxelles, -
1971.
A. Guérain, La Résistance, Paris, 1972\73-
(2 מתוך 5 הכרכים שיוצאו לאור).
הנ"ל - L'Activités des organisations Juives en France sous l'occupation, Paris, -
1947.
A. Latour, La Résistance Juive en France, Paris, 1970.-
C. Lévy et P. Tillard, La grande rafle du Vel d'Hiv, Paris, 1967.-
R. Paxton, La France de Vichy, Paris, 1973.-
J. Ravine, La Résistance organisée des Juifs en France (1940-1944), Paris, -
1973.
M. Slitinsky, La Résistance en Gironde, Bordeaux, 1970.-
L. Steinberg, Les Autorités Allemandes en France occupée, Paris, 1966.-
הנ"ל, Le comité de defense des Juifs en Belgique 1942-1944, Bruxelles, -
1973.
הנ"ל, La Révolte des Justes, Paris, 1970, (ראה גם ביבליוגרפיה בספרים הנ"ל).
L. Steinberg, Le Comportement des Autorités et de la populations Françaises
à l'égard des Juifs pendant l'occupation, The Fifth World Congress of Jewish
Studies, Volume II, Jerusalem, 1972, pp. 161-175.

F. Ysart, Espana y los Judios en le Segunda Guerra mundial, Barcelona,
1973.

מקור: נסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה, יד ושם, ירושלים, תשל"ו עמ' 493-503.